

Juodosios jūros pakrantė

Palikę svetingą Podolės žemę, nusėta Lietuvos laikus menančiomis pilimis ir piliakalniais), mes patraukėme Juodosios jūros link. Netrukus įžengėme į visai kitą, mažiausiai pažįstamą ir paslaptįingiausią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regioną, kuris istorijos šaltiniuose vadinamas Lauku arba Laukinių Lauku – Dyke Pole.

VideoLightBox Gallery generated by

VideoLightBox.com

#videogallery

a#videolb{display:none}

Tai buvo nuo seno įvairių klajoklių kontroliuojama zona. Mus dominančiais laikais, XIII-XV amžiais, čia buvo totorių valdos. Tačiau Vytautui Didžiajam pavyko kai kurias totorių žemes įjungti į Lietuvos valstybę ir įsitvirtinti prie Juodosios jūros. Kaip jam tai pavyko? Ar jis tikrai „girdė žirgus“ Juodojoje jūroje? Šių ir kitų klausimų apnikti mes gerą pusdienį visu greičiu skiejome per Lietuvos paveldo požiūriu tuščias sritis ir tik sutemus pasiekėme numatytą stovyklavietę prie Juodosios jūros. O kaip šiuos nesvetingus plotus reikėjo įveikti ano meto lietuviams, nerandant šiose stepėse prieglobsčio už kokios nors stiprios pilies sienų?

Dabartiniame Ukrainos žemėlapyje buvusi Laukinio Lauko teritorija užima gerą pusę šios didžiausios (po Rusijos) Europos valstybės.

Regiono specifika išliko iki šių dienų: būtent ši Ukrainos dalis balsuoja už prorusišką Regionų partiją ir nulėmė jos lyderio Viktoro Janukovičiaus išrinkimą Ukrainos prezidentu.

Čia rečiau nei kitur Ukrainoje skamba ukrainiečių kalba. Tačiau laikas apvertė viską aukštyn kojomis – kažkada buvusi rečiausiai apgyvendinta, apytuštė, Lietuvos valstybės dalis šiandien yra tankiausiai apgyvendintas Ukrainos regionas su milijonus gyventojų skaičiuojančiais miestais.

Iš Lietuvos paveldo šioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyje išliko tik menki pėdsakai, bet jie mena įspūdingus Vytauto laimėjimus. Milijoninis Odesos miestas, kurį mes pravažiavome, į jį neužsukdami, išaugo iš Vytauto pilies Kačiubėjaus, pirmą kartą paminėtos 1415 m. Šiandien iš šios pilies nieko neišliko, todėl nusprendėme, taupydami laiką, ją aplenkti.

Vytautas prie Juodosios jūros įsitvirtino patikimai: pastatė ne tik Kačiubėjų, bet ir Daševo pilį prie Dniepro žiočių bei garsiąją Tavanę kiek aukščiau palei tą patį Dnieprą. Buvo ir daugiau pilių, bet šios – pagrindinės. Pirmuoju savo apsilankymo tikslu mes pasirinkome Daševo piliavietę – dabartinį Očakovą.

Daševas (Očakovas)

Daševo ir Kačiubėjaus pilių pastatymas reiškė, kad Lietuvos valdžia šiame regione buvo reali, pagrįsta nuolatiniu teritorijos kontroliavimu. To Vytautas pasiekė ne tik karine jėga, bet ir susitarimų su totorių kunigaikščiais keliu. 1394 m., kai iš Kijevo išvijo maištaujantį Vladimirą Algirdaitį, Vytautas iškart ėmė plėsti savo valdžią ir į gretimas totorių sritis. Pirmasis pas Vytautą į Kijevą atvyko ir jo valdžiai nusilenkė 1380 m. maskvėnų garsiajame Kulikovo mūšyje sumušto Aukso ordos temniko Mamajaus anūkas – neseniai stačiatikybę priėmęs kunigaikštis Aleksa. Jo tėvas Mansuras, Mamajaus sūnus, po tėvo žūties buvo įsitvirtinęs Poltavos apylinkėse. Kartu su šiomis valdomis jo sūnus Aleksa ir pasidavė Vytauto valdžiai.

Tuo tarpu Aleksos brolis Skidyrius patraukė į pietus, Krymo pusiasalio link. Apie jo likimą nežinoma, tačiau spėjama, kad jis galėjo prisidėti prie Juodosios jūros pakrančių įjungimo į Lietuvos valstybės sudėtį.

Savo sąjungininkais ir pavaldiniais Vytautas siekė paversti ir kitus totorių kunigaikščius. Jis mielai priėmė ir Aukso Ordos vidaus kovose pralaimėjusį chaną Tochtamyšą. Būtent Tochtamyšo pasirodymas Lietuvoje davė impulsą Vytauto valdžios išplėtimui Laukinio Lauko stepėse. 1397 ir 1398 m. Vytautas surengė du sėkmingus žygius Juodosios jūros ir Krymo link.

Iš šių žygių jis parsivedė ir prie Trakų įkurdino keletą totorių ir karaimų giminių. Tačiau 1399 m. žygis baigėsi pralaimėjimu prie Vosklos. Tai sustabdė Vytauto ekspansiją į totorių žemes, bet nenubraukė visų Vytauto laimėjimų. Nuo šiol Lietuvos valstybė jau apėmė trijų tautų žemes – lietuvių, rusinų ir totorių. Totorių elitą, visų pirma Mamajaus giminę – kunigaikščiai Glinskiai, ilginiui išsikovojo aukštas pozicijas Lietuvos valstybės elite.

Taigi, mes prie Juodosios jūros – totoriškoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyje. Lietuviškos pilyš čia buvo iš pradžių perstatytos turkų ir totorių, kuomet Lietuva neteko šių žemių, o XVIII a. pabaigoje, Rusijos-Turkijos karų metu Rusijos imperijai užkariavus šias sritis, galutinai nušluotos nuo žemės paviršiaus.

Nesenas Rusijos imperijos paveldas šio krašto žmonių sąmonėje stipriai užgožęs visus ankstesnius laikus. Očakove – Vytauto pilies Daševo ir vėlesnių totorių bei turkų pilių vietoje (pats Očakovas – turkų laikus menantis pavadinimas) – mes radome tik piliavietę ant jūros kranto. Joje stovi cerkvė ir paminklas Suvorovui.

Daševo, kaip ir visos Juodosios jūros pakrantės, Lietuva neteko valdant Kazimierui, apie 1484 metus. Jį užėmė Krymo totoriai, kurių chanas Mengli Girėjus Daševo vietoje pasistatė Kara Kermeną – totorių kalba tai reiškia Juodąją tvirtovę. Netrukus ją sunaikino Lietuvos valstybėje kaip tik tuo metu pradėti organizuoti kazokų būriai.

Įdomu, kad kazokų kariuomenės iniciatoriai buvo Lietuvos valdžioje buvę totorių kunigaikščiai Glinskiai – Mamajaus palikuonys. Pats kazokų pavadinimas – totoriškas, reiškė „laisvajį žmogų“.

Vėliau buvusios Lietuvos Juodosios jūros pakrantės pateko į Turkijos valdžią. Turkai atstatytą tvirtovę pavadino Ači-Kalė, kurios suslavinta forma ir yra Očakovas. Beveik tris šimtmečius Očakovas buvo pagrindinė turkų tvirtovė Juodosios jūros šiaurinėje pakrantėje ir XVI-XVII a. atlaikė ne vieną kazokų antpuolį. Galiausiai Rusijos-Turkijos karo metu Očakovą užėmė Potiomkino vadovaujama Rusijos armija ir 1791 m., pagal Jasų taikos sutartį, jis atiteko Rusijos imperijai. Šalia sugriautos tvirtovės įsikūrė jau rusiškas miestas.

Parutinas

Netoli Očakovo – palei Bugo limaną yra Parutino gyvenvietė. Jos pašonėje mes įsikūrėme

eilinę savo stovyklavietę.

Šioje vietoje buvo vienas žymiausių antikos miestų – senoji Olbija. Ją įkūrė graikai iš Mileto VI a. pr. Kr. Tai buvo svarbiausioji graikų kolonija šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje, mūsų aplankytų Skitų pylimų amžininkė. Miestas savo klestėjimo laikais užėmė net 50 hektarų plotą, jame gyveno apie 15 tūkstančių gyventojų. IV amžiuje Olbiją galutinai sugriovė hunai. Tačiau dar XVI-XVIII a. didingus Olbijos griuvėsius griovė turkai, iš Olbijos akmenų statę Očakovo tvirtovę. Paradoksas: iš Očakovo tvirtovės šiandien neliko nieko, o Olbijos griuvėsiai dar ir šiandien stebina savo didybe, vis daugiau jų atkasa archeologai. Kadangi nakvojome taip arti šios vietos, ryte užsukome į Olbijos muziejų, pasivaikščiojome po šio seniai pražuvusio miesto griuvėsius. Muziejuje mus nustebino keista tvarka: fotografuoti leidžiama, o filmuoti – griežtai draudžiama. Todėl parodyti Olbijos griuvėsių negalėsime. O juk šio miesto griuvėsiuose, kuomet jie buvo dar didingesni nei dabar, galėjo apsistoti ir Vytauto Didžiojo kariai, netoliese pastatę Daševo pilį.

Toliau mūsų kelias vedė link Tavanės

Vardan legendinės Tavanės mes sugaišome visą dieną – tiek laiko mums prireikė įveikti palyginti nė 200 kilometrų nuo mūsų stovyklavietės nesiekiantį kelią, tačiau gerokai užkimštą nenutrūkstamo transporto srauto. Dalis to kelio – pagrindinė transporto magistralė, jungianti Kijevą su Krymu. Svarbus, bet tokiam transporto srautui akivaizdžiai per siauras kelias.

Senosios Tavanės vietoje dabar įsikūręs Berislavas – eilinis rajono centras. Piliavietė išlikusi, nors jos aplinka gerokai pakito užtvenkus Dnieprą ties Naujaja Kachovka. Iki tol Dniepre buvo daugybė salų, o ties Tavane – viena iš patogiausių perkėlų per upę. Viduramžiais čia irgi buvo pagrindinė magistralė, jungusi Krymą ir Kijevą, o per juos - ir vienas iš svarbių prekybos kelių, jungusių Aziją ir Europą.

Tavanės praeitį 1550 m. valdovui Žygimantui Augustui parašytame traktate „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ vaizdžiai aprašė Mykolas Lietuvis:

„Boristenas [Dniepras] naudingas ir visoms jūsų didybės sritims, jis sulaiko totorius (...), o dėl uolėtų krantų aukštumo ir statumo prie Boristeno galima prisiartinti ir per jį persiirti tik žemiau Čerkasų tam tikrose vietose; jų vardai – Kermečikas, Upskas, Herbedejevrogas, Masurinas,

Kočkošas, Tovanai, Burunas, Tijachinija, Očakovas. Vos keletas laivų su žmonėmis gali sutrukdyti šiose vietose persikelti didžiausioms totorių kariuomenėms. Mat, totoriai, keliai per upę savo papratimu be laivų, prigludę prie arklių, nuogi ir beginkliai, ir tada ginkluoti žmonės, staiga išplaukę laiveliais nuo salų ir iš nendrėmis ir karklais apaugusių pakrančių, juos lengviau atmuša.“

„Į Kijevą taip pat suplaukia svetimų kraštų prekės, nes visi brangieji akmenys, šilkas, aukso gijomis atauti audiniai, šilkiniai apdarai, smilkalai, timiaimas, šafranas, pipirai ir kiti kvapmenys, kurie vežami iš Azijos, Persijos, Indijos, Arabijos ir Sirijos šiaurėn, į Maskoviją, Pskovą, Naugardą, Švediją ir Daniją, neturi tikresnio, tiesesnio ir žinomesnio kelio, kaip tas, kuris eina iš Ponto Euksino jūros uosto, t. y. iš Kafos miesto, per Taurikos vartus ir Tovano brastą, per Boristeną ir stepėmis pasuka į Kijevą. Tai senas ir geriausiai pramintas kelias. Užsienio pirkliai dažnai keliauja šiuo keliu, neretai po tūkstantį asmenų, susitelkę į būrius, vadinamus karavanais, su daugeliu pilnų vežimų ir prekėmis apkrautų kupranugarių. Palei brastą per Boristeną prie Tovano senovėje jūsų šventosios didybės proseniams buvo mokamas gana didelis muitas. Dar ir dabar stovi visiškai sveikas akmeninis skliautuotas trobesys, kurį ir mūsiškiai, ir Taurikos gyventojai, ir graikai vadina Vytauto pirtimi. Kalbama, kad ten sėdėjęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio publikanas (muitininkas) ir rinkdavęs muitą. Jei kas muito nesumokėdavo arba jei kas būdavo sugaunamas paleistuvaujant, tą Kijeve nubausdavo, atimant jo visą turtą. Tas įstatymas, vadinamas „osmništvo“, išleistas saracėnų gašlumui sutramdyti, galiojo kelis šimtmečius ir tik neseniai pradėta jo nepaisyti.

O kada pirkliai, nenorėdami keltis du kartus per Boristeną ir mokėti jūsų didybei muitą, pasuka iš šio seno kelio nuo Taurikos vartų žemyn ir leidžiasi tiesia kryptimi plynomis stepėmis į Maskoviją pro Putivlį arba iš ten grįžta, atsitinka, kad juos apiplėšia bet kas, net menki plėšikėliai, ten besibastą.

Iš tų kelionių lobsta Kijevo vaivados, muitininkai, pirkliai, pinigų keitėjai, valtininkai, vežikai, pardavėjai, smuklininkai ir dėl to ligi šiol nėra skundęsis nei Maskvietis (Maskvos kunigaikštis), nei Turkas (Turkų sultonas), nei Totorius (Totorių chanas). Iš tų karavanų esti pelno ir tada, kai juos, keliaujančius žiemos metu per stepes, kartais užpusto sniegas ir jie užtrokšta. Todėl nešvariose Kijevo lūšnelėse, kurios kupinos įvairių žemės vaisių, medaus, mėsos ir žuvų, kartais tiek apščiai atsiranda brangių šilkų, akmenų, sabalų ir kitokių kailėlių ir prieskonių, jog, kaip aš mačiau, šilkas ten pigesnis už linus Vilniuje, o pipirai — už druską.“

1484 m. Tavanę užėmė Krymo totorių chanas Mengli Girėjus ir pastatė čia savo Kazi-Kermeno tvirtovę. Tavanės perkėlą totoriai ilgainiui sutvirtino net keturių pilių grandine, kuri turėjo nepraleisti Dniepru plaukiančių kazokų laivelį. Dvi pilys stovėjo Dniepro pakrantėse –

Kazi-Kermenas – ir priešingoje Dniepro pusėje įkurta Islam-Kermeno pilis (jos vietoje išaugo dabartinė Kachovka, kuri, kaip ir Beryslavas dabar yra rajono centras). O dar dvi pilys buvo tarp šių dviejų esančiose Dniepro salose – tai Mustrit-Kermenas ir Mubarek-Kermenas. Šiandien šios salos atsidūrė Kachovkos užtvankos dugne. Nieko neliko ir iš pakrantėje stovėjusių pilių. O totorių laikais tai buvo ištis įspūdingas gynybinis kompleksas, kurio atvaizdą galima pamatyti 1695 m. Tarasevičiaus graviūroje „Tavanės pilaičių paėmimas“.

Ši graviūra vaizduoja, kaip 1695 m. Tavanės pilis sugriovė Rusijos kariuomenė ir Ivano Mazepos vadovaujami kazokai. Tačiau tik po 1784 m., kartu su visu Krymo chanatu, Rusija galutinai užvaldė šį kraštą. Totorių tvirtovės griuvėsiuose rusai įkūrė Berislavo miestą.

Dabar senojoje Tavanės ir totorių Kazi-Kermeno piliavietėje stovi stilizuotos varpinės formos paminklas su Ukrainos herbu, o po varpu pastatytas memorialinis kryžius, primenantis, kad 1784-1787 metais Berislave buvo suformuota 20-tūkstantinė „Ištikimųjų zaporožiečių“ kariuomenė – Kubanės kazokų kariuomenė. „Garbė kazokams“ – skelbia įrašas kryžiuje ir primena kazokų karines pergales.

Tekstą paruošė: Istorikas **Tomas Baranauskas**